

5. Spivakovsky, O. V. (2003). *Theory and practice of using in formation technologies in the process of preparing students of mathematical specialties: a monograph*. Kherson.

6. Zhdalak, M. I. *Problems of informatization of educational process at school and in institution of higher learning*. [Electronic resource] it is access Mode: <http://core.ac.uk/download/pdf/11083869.pdf>.

7. Sholom, H. I. (2011). *Use of innovative teaching methods in computer science classes*. *Komp`yuter u shkolitاسim`yi*, 5(93).

8. Retrieved from http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Pedagogica/5_119583.doc.htm. (in Ukrainian)

9. Shchur, V. O. *Use of ICT in computer science classes* – Retrieved from <http://timso.koippo.kr.ua/hmura11/vykorystannya-ikt-na-urokah-informaty>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РОМАНЕНКО Тетяна Василівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: проблеми методики навчання природничих, технічних наук, професійної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ROMANENKO Tatiana Vasilivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Automation and Computer-Integrated Technologies of the Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University.

Circle of research interests: problems of teaching methods of natural sciences, technical sciences, professional education.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2019 р.

УДК 37.015 : 78

DOI:10.36550/2415-7988-2019-1-185-51-58

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна –

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0420-3289>

e-mail: nataliy-savchenko@yandex.ua

**ПОЧАТОК СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(X СТ. – ПОЧАТОК XX СТ.).**

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сьогодні наша держава переживає унікальний період свого становлення і розвитку в умовах постійного реформування, яке охоплює такі сфери суспільного життя як: економіку, науку, культуру, ідеологію освіти і виховання підростаючого покоління з метою забезпечення сталого духовного та культурного розвитку українського народу, підняття рівня освіти до світових стандартів. Усе зазначене стосується й педагогіки та її складової – історії педагогіки: триває процес вивчення історико-педагогічних знань, розширення джерельної бази, формування нових напрямів досліджень. У зв'язку з цим набувають актуальності наукові розвідки історіографічного характеру, з метою упорядкування досвіду виховання підростаючого покоління у культурно-дозвіллевій сфері та таких її важливих осередках, як позашкільні заклади освіти. Розкриття теоретичних засад позашкільної освіти потребує вивчення, систематизації та

узагальнення історичного досвіду педагогічної практики. Необхідність структурно-історичного аналізу позашкільної освіти зумовлюється тим, що він дозволяє глибше зрозуміти тенденції і закономірності виникнення та розвитку багатьох ідей, явищ і процесів у її сфері, об'єктивно оцінити та охарактеризувати їх з погляду сучасності. У свою чергу, це сприятиме визначенню перспективних напрямів в розробці методики позашкільної освіти, її здійснення в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових і методичних джерел з питань позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів засвідчує наявність широкого спектра досліджень її різних аспектів. Так, питання педагогічного процесу в позашкільних навчальних закладах висвітлені в роботах Т. І. Сущенко, організації і проведення занять предметно-технічних гуртків – Є. І. Мегема, формування освітнього середовища клубу, як закладу додаткової освіти – М. Р. Катуніної,

становлення національної самосвідомості учнів – А. В. Ращенко, розвитку технічних здібностей учнів – Г. Є. Левченка, І. С. Волощука, О. О. Білошинського, педагогічних умов технічної творчості учнів – Ю. Г. Бельмача, розвитку творчої активності молодших школярів у гуртковій роботі – Н. Т. Тверезовської, професійного самовизначення учнів – Н. В. Жемери та ін. Водночас, актуальним залишається питання здійснення поетапного аналізу вітчизняного досвіду позашкільної освіти в історичній ретроспективі, розкриття цінності позашкільного навчання і виховання, що полягає в його гнучкості, можливості задоволення дитячих інтересів, враховуючи вимоги часу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні етапів розвитку ідей та накопичення практичного досвіду виховання дітей у діяльності позашкільних закладів освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позашкільна освіта є складовою системи неперервної освіти, визначена Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», що забезпечує розвиток здібностей і обдарувань дітей шкільного віку, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному самовизначенні. Сутність позашкільної освіти та виховання як частини системи освіти України визначають специфічні умови її функціонування, а саме: диференційованість, динамічність, гнучкість, мобільність, варіативність, доступність тощо [15, с. 20]. Зміст позашкільної освіти та виховання, порівняно з базовою і професійною освітою, ґрунтується на принципово інших засадах, якими є особистісні замовлення дітей та їхніх батьків. Ці замовлення постійно розвиваються, варіюються, в чому і простежується безперервна динамічність вказаної ланки освіти, її нестандартність та варіативність. Позашкільна освіта здійснюється в закладах, які покликані сприяти соціальній адаптації особистості в реальному житті, у відкритій системі соціалізації та розглядаються як найбільш демократичний та гнучкий засіб залучення сім'ї до співпраці у вихованні та розвитку дітей і підлітків. Вона передбачає самостійний вибір і використання її суб'єктами доступних для сприйняття різноманітних форм і методів навчально-виховного процесу: визначення форм і методик навчання та виховання, тематики наукових досліджень, навчально-виховних курсів та спецкурсів і послідовність їх опанування з урахуванням і вікових особливостей, здібностей та інтелектуальних можливостей особистості [9, с. 251–263].

Головною метою позашкільної освіти та виховання є створення умов для творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дітей та учнівської молоді у вільний від навчання час, підготовка підлітків до життя в умовах ринкової економіки, впровадження якісно нових форм і методів організації позашкільної життєдіяльності підлітків, задоволення їх освітніх потреб шляхом залучення до науково-експериментальної, дослідницької, техніко-конструкторської, художньої, декоративно-прикладної, екологоприродничої, туристсько-краєзнавчої та інших видів творчості [14, с. 41]. Організація позашкільної діяльності учнівської молоді є одним з резервів підвищення якості та інтенсивності вирішення завдань суспільства в галузі освіти.

Аналіз теоретичних основ і практики позашкільної освіти вказує, що вона має свою давню історію, обумовлену багатогранністю змісту і форм здійснення. Розвиток позашкільної освіти як в Україні, так і поза її межами перш за все, обумовлений певними конкретно-історичними умовами (соціальними, економічними, політичними), що визначають її найважливішу закономірність.

Початком в історії позашкільної освіти варто визначити період до Х ст. Адже, як зазначає Б. М. Ступарик, розвиток освіти українського народу сягає, за свідченням історичних фактів, своїм корінням у глибоку давнину [12]. Це було обумовлено тим, що впродовж багатьох тисячоліть життєдіяльність первісних людей була спрямована на забезпечення свого життя важливо необхідними речами (їжа, одяг, житло тощо). Тому, поставала необхідність передачі дітям знань і вмінь виготовляти та застосовувати найпростіші знаряддя праці, побутові речі, освоювати навколишній світ.

В. В. Вербицький вказує, що протягом цього етапу формувалися передумови виникнення освіти, визначався її зміст [4]. Так, зокрема хлопчиків навчали мисливству, сільському господарству, землеробству, тваринництву, а дівчат – ткацтву, ліпленню, прядінню тощо. З раннього дитинства всі діти прилучалися до засвоєння моральних норм, досвіду, звичаїв і традицій народу. Отже, тодішня освіта носила соціалізуючий і виховний характер, а її зміст полягав у включенні дітей у різні види діяльності.

Прототипом сучасних позашкільних навчальних закладів пізніше були «будинки молоді». У них під керівництвом старійшин роду діти готувалися до життя, праці.

Наступним етапом окресленого періоду в історії позашкільної освіти визначається Х–

XV ст. Як зазначають вчені, це етап часів Київської Русі, що поділяється на два періоди: 1) X–XII ст. – розквіт Київської Русі; 2) XIII–XV ст. – державна роздробленість.

Запровадження християнства у 988 р. було кульмінаційним пунктом в історії давньоруської держави. Саме до першої половини XI ст., як наголошує В. В. Вербицький, слід віднести початок становлення вітчизняної позашкільної педагогіки, зокрема натуралістичної [4]. Це обумовлено тим, що в цей період Київська Русь була однією з найосвіченіших держав світу.

Найбільшу роль у здійсненні політики у галузі позашкільної освіти відіграли князі Володимир Святославович, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах. Однією з перших програмно-методичних настанов вітчизняної педагогіки стало «Поучення» (1117), написане Володимиром Мономахом для своїх дітей. У ньому обґрунтовано значення виховання та освіти, ролі праці та природної культури людини.

Слід відмітити, що культура і освіта, зокрема позашкільна, в цей період були спрямовані на залучення до навчання широких верств населення. Так, за ініціативи князів набули поширення та розвитку двірцеві школи. О. Субтельний зазначає, що сутність поняття «книже вчення» включало в себе не просто навчання грамоти, а заклади, де викладались різні науки, давалась на той час серйозна освіта [13].

У таких навчальних закладах вихованням займалися священики і приставлені до дітей із сім'ї «дядьки» і «няньки». Для цих людей виховання не було основною професією, вони не мали спеціальної освіти. Як правило, вихователі суміщали це заняття з якоюсь іншою справою – духовною, землеробською тощо. Внаслідок цього основний зміст позашкільної освіти полягав у передачі практичних знань і вмінь.

У Київській Русі значна увага позашкільній освіті, крім державних (княжих) та церковних закладів, приділялася в школах грамоти. Вони були створені ремісниками («майстрами грамоти»), які займалися навчанням дітей з простого народу. Також зміст полягав у передачі практичних знань і вмінь.

Аналізуючи характер діяльності закладів, С. О. Сірополко доходить висновку, що стародавня школа, не будучи пов'язана наперед певною програмою і статутом, проводила колективне навчання дітей із різних верств населення [11].

Також, як стверджує С. Д. Бабишин, двірцева школа Володимира була державним навчальним закладом підвищеного типу й

утримувалася за рахунок князівської казни [1]. Водночас, у той період діяли також школи грамоти, монастирські школи, які відігравали важливу роль у поширенні знань серед народу. Створення багатой, самобутньої матеріальної і духовної культури, що розвивалася на основі попередніх здобутків слов'ян в епоху середньовіччя, було показником могутності держави Київська Русь.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що починаючи з X ст. на Русі відкриваються навчальні заклади різних типів. Поряд зі школами функціонують й інші заклади, що, очевидно, за формою були наближені до позашкільних навчальних закладів, а позашкільна освіта наших предків носила той же характер, що і шкільна. Вона надавала необхідні для життя і спілкування з іншими народами знання і навички, сприяла розвитку культури.

У період з XIII по XV ст. – великі території Київської держави зазнали чужоземної окупації. Ці соціально-політичні події відобразилися і на позашкільній освіті: вироджувалися власні заклади, відкривалися чужоземні школи, насаджувалася чужа культура, мова і релігія. Занепадають рідні звичаї, руський спосіб домашнього життя, змінювалася і витіснялася рідна мова [12]. Спроможні верстви, передусім дворянська Русь, відчували гостру потребу у вихованні на національних засадах. Водночас, позитивом того часу стало ознайомлення з іншими культурами, розширення знань, що, у свою чергу, в подальшому розширювало зміст і форми позашкільної освіти.

Як свідчать історичні факти, зазначає С. О. Сірополко, головний та єдино рятівний шлях від занепаду національної віри й культури українське громадянство вбачало в організації національної школи [11]. А відтак почався новий етап в історії позашкільної освіти, що припадає на XVI – початок XX ст. У ньому виділяється два періоди: 1) XVI – XVII ст.; 2) XVIII – початок XX ст.

Початком цього етапу позашкільної освіти є Українське національне Відродження, пов'язане з виникненням української державності у формі козацької республіки. У цей період освіта і виховання були спрямовані на надання ґрунтовних знань народові, виховання молодих поколінь у любові до рідної землі, свого народу, формування готовності до захисту Вітчизни. Для цього позашкільна освіта спиралася на народні традиції, його історію і народну педагогіку.

Зміст позашкільної освіти та виховання у цей період базувався на засадах «козацької педагогіки». Як зазначає Б. М. Ступарик, нею

були пронизані всі шаблі української системи виховання та освіти [12].

На першому ступені – у дошкільному родинному вихованні – серцевиною була батьківська козацька етнопедагогіка. Батьки систематично і цілеспрямовано загартовували дітей фізично, морально, готуючи до значних випробувань у майбутньому. Основна увага щодо виховання, зокрема позашкільного, була приділена таким напрямом, як фізичний, військовий, естетичний. Також характерним для виховання часів козацтва було постійне залучення учнів до систематичної праці з метою отримання прибутків.

На другому ступені відбувалося поєднання родинного і шкільного виховання. Велика увага тогочасними педагогами приділялася такому напрямку позашкільної освіти, як музично-естетичне виховання. Як зазначає О. В. Биковська, за історичними документами Д. І. Яворницький прийшов до висновку, що серед різних типів запорізьких шкіл виділялися «школи вокальної музики й церковного співу» [2]. Вони стали прообразом музичних шкіл і шкіл естетичного виховання як типів позашкільних навчальних закладів.

Як відзначає Б. М. Ступарик, парафіяльні школи і мандрівні дяки не давали високої науки своїм вихованцям, але вони повністю задовольняли тим, що навчали дітей рідною мовою, використовували різні звичаї і не вимагали великих коштів за свою діяльність [12]. Можна стверджувати, що такий підхід був однією з форм організації роботи з позашкільної освіти.

Підвищену і вищу освіту молодь одержувала на третьому ступені у вітчизняних колегіумах, академіях [7]. Особливістю цих шкіл було творче поєднання східнослов'янської освітньої традиції (вивчення грецької та старослов'янської мов, православної релігії) та західноєвропейської (вивчення латинської мови, а через неї – прилучення до наукових та культурних надбань Західної Європи).

Серед закладів цього періоду особлива увага позашкільній освіті приділялася в Острозькій академії, братських школах, Києво-Могилянській академії. Так, Острозька академія була центром діяльності наукового гуртка, а з 1575 р. при ній працює друкарня Івана Федорова.

Аналіз історичних документів свідчить, що зміст позашкільної освіти тих часів був спрямований на національне, духовне піднесення. Педагогічна діяльність у запорізьких школах була спрямована на виховання в учнів почуття любові до свого народу, готовності віддати життя за волю

України. Цьому сприяло вивчення історії народу, козацьких дум, походи в степ на козацькі могили тощо.

На Запоріжжі високо шанували освічених людей, оскільки «вони святе письмо читають і темних людей добру навчають» [11]. Тому до проблеми освіти і виховання ставились з великою увагою, результатом чого була висока грамотність населення. Варто відмітити, що діти отримували різнобічні знання, вміння, навички, що відповідало їх потребам і нахилам. Зокрема, французький інженер XVII ст. Г. Л. де Боплан вказує також на те, що козаки добре знають ремесла. Він писав: «Слід визнати, що всі вони розуміються на багатьох ремеслах, хоча одні вправніші в якомусь фаху, ніж інші; трапляються і такі, що мають більш широкі знання, ніж загал. Одне слово, усі вони досить кмітливі, але саме в тих справах, які вважають для себе корисними й необхідними» [10].

Варто відзначити і те, що Запорозька Січ відстоювала інтереси шкільництва, в тому числі і позашкільля всієї України. Так, у Зборівській угоді Богдана Хмельницького з Польщею (1649) була окрема стаття, в якій підкреслювалось, що «езуїти не мають права перебувати в Києві і там, де є українські школи. Школи, котрі заведено здавна, повинні оставатись цілі» [12].

Таким чином, можна стверджувати, що за часів Козацтва освіта, в тому числі позашкільна, була спрямована і добре виконувала завдання щодо надання на той час ґрунтовних знань народові, виховання молодих поколінь у любові до рідної землі, свого народу, формування готовності до захисту Вітчизни. Для цього вона спиралася на народні традиції, використовувала його історію і народну педагогіку.

Слід відмітити, що остаточна ліквідація у 1775 р. Запорозької Січі відобразилася і на позашкільній освіті.

Отже, другим періодом окресленого етапу історії розвитку позашкільної освіти вважають середину XVIII – початок XIX ст. Особливий вплив на розвиток позашкільної освіти в Україні в цей період мала політична ситуація, зокрема її рубіж визначається завершенням незалежної політичної історії України козацької доби [5].

Входження України до складу Російської держави послабило розвиток національного виховання, але надало поштовху загальному розширенню різних форм освіти, становленню її певної уніфікованої системи, обумовленої потребами царської держави і способом життя та господарювання.

У цей період активно відкриваються

навчальні заклади, а тому постає і питання організації позанавчального часу учнів, заповнення їхнього вільного часу і розвитку загальної культури різними формами і засобами. Поширюються такі форми позашкільної освіти, як гуртки, секції. Відтоді, разом із спеціальною підготовкою діти здобували загальну освіту і «світське» виховання, в тому числі й у позашкільних формах. Особливого поширення набули такі форми позашкільної освіти, як підготовка і проведення свят, позакласне читання, заняття фізкультурою тощо.

У спеціалізованих навчальних закладах, таких як кадетські корпуси і військові гімназії, у позаурочний час обов'язковими стали: стройове навчання, гімнастика, фехтування, плавання, музика і спів, танці, а в літній час – перебування в таборах. Цілеспрямована організація дозволяла вихованців у вільний від навчальних занять час диктувалася зміною внутрішнього розкладу виховної частини.

Значна увага позашкільній освіті приділялася у ліцеях, де відбувалося поєднання навчання і дозвілля в один процес. Однією з форм позашкільної освіти дітей заможних верств, яка набуває розвитку в цей період, є інститут гувернерства, який у перекладі з французького «гувернер» означає «вихователь дітей, що запрошується в буржуазні сім'ї».

Слід відмітити, що першим правилом вихователь повинен був поставити собі те, щоб дослідити здібності вихованця, доглядати за ним і відповідно до сил та обдарувань молоді людини поєднувати працю, турботу про нього і навчання. Треба зазначити, що в організації позашкільної освіти того часу значна увага приділялася педагогічним кадрам.

Як свідчить аналіз історичних джерел, значна увага позашкільній роботі приділялася громадськістю, меценатами. Зокрема з ініціативи прогресивної педагогічної громадськості, а також за підтримки меценатів і добродійних комісій при народних будинках були відкриті перші клуби для дітей. Так, у Харкові в 1895 р. за підтримки меценатів було відкрито дитячий парк для гри. На його базі вже з 1898 р. почали проводити свята деревонасадження [4].

Слід відмітити, що в Україні одним з ініціаторів впровадження різних форм організації позашкільної освіти у цей же період був М. І. Пирогов. З його ініціативи в навчальних закладах уперше було введено літературні читання, бесіди, які мали на меті прищеплення та розвиток навичок самостійної роботи учнів.

Встановлено, що в Росії за ініціативи П. Ф. Лесгафта у 1893 р. створюється «Товариство сприяння фізичному розвитку дітей» [8]. Також у Росії ініціатором цінного починання став викладач природничих наук Кадетського корпусу М. А. Бартошевич, який у 1899 р. в Петербурзі в Мармуровому палаці він організував позашкільний навчальний заклад, що став прообразом станції юних натуралістів.

З'ясовано, що внаслідок того, що будь-яка позаурочна діяльність, яка виходила за межі навчального процесу, не підлягала суворій регламентації з боку властей, виникало певне ускладнення щодо ідентифікації і структуризації цієї складової частини педагогічного процесу. Термінологія, що містилася в щорічних звітах адміністрацій навчальних закладів, також недостатньою мірою розкривала цільові настанови, якими керувалися педагоги, організовуючи позаурочну діяльність своїх вихованців.

Визначено, що з другої половини XIX ст. значна увага приділялася позашкільній освіті дорослих, зокрема сільського і робітничого населення, що здійснювалася окремими особами та громадськими установами в недільних школах, школах, організованих земствами, народних бібліотеках і читальнях, товариствах грамотності, українських клубах. Серед них: «Просвіта», «Галицько-руська матиця», «Скала», «Рідна хата» тощо.

У галузі позашкільної освіти працювали також жіночі, студентські й молодіжні організації. Зміст, програми й методи позашкільної освіти визначалися в залежності від регіону України. Так, у Західній Україні вони були вільно встановлювані українськими громадськими організаціями і педагогічними діячами. В Центральній і Східній Україні – мали адміністративні обмеження.

З історичних матеріалів видно, що протягом XIX ст. організація позашкільної освіти, позакласної роботи з учнями в загальноосвітніх навчальних закладах в цей період була явищем доволі поширеним і відображалася в поняттях «виховні розваги», «допоміжні освітні починання». Широкий спектр її форм умовно можна поділити на три види. По-перше, заходи освітнього характеру, які були покликані закріплювати і розвивати пройдене на уроках. По-друге, заходи розважального і виховного характеру, а саме: читання книжок, тематичні вечори і свята. І, по-третє, побутова праця, прибирання території, тобто те, що іменувалося суспільно корисною працею. Слід відмітити, що поділ цей достатньо умовний. Очевидно, все це

говорить про те, що позашкільна робота в дореволюційний період уявлялася педагогам в якомусь не поділеному на самостійні, але взаємопов'язані напрями діяльності, тобто синкретичному стані.

Встановлено, що специфічні методи і форми організації позаурочної діяльності дітей в рамках гуртка, літньої колонії, факультативу, підготовки шкільного свята і т.д. не були достатньою мірою диференційовані, вирізнені як поняття. Даний поділ простежується лише з початку ХХ ст. Оскільки, плідна, творча діяльність ентузіастів, педагогів-практиків створила передумови для значного розширення педагогічного впливу в позаурочний час. У ці роки виникає термін «позашкільна робота», сутність якого полягала в основному в культурно-просвітницькій діяльності серед дітей і дорослого населення.

Визначено, що на початку ХХ ст. в Ніжині, Києві, Харкові були організовані і перші будинки юнацтва. Широко відомими стали клуби хлопчиків-прикажчиків, шевців, кравців. Одночасно із клубами і будинками соціального виховання для бідняків, ремісників і міщан створювалися будинки для гімназистів, кадетів, учнів реальних училищ, дітей і молоді, батьки яких належали до «вищого світу». За ознакою соціального походження і типом трудової діяльності було створено такі клуби і для дівчат, але їх було значно менше.

Слід відмітити, що до початку Першої світової війни клуби починають функціонувати в усіх містах, в тому числі і в сільській місцевості. Повноцінна клубна діяльність була можлива тільки в умовах спеціального закладу, і такими закладами стали народні будинки – новий тип культурно-освітніх закладів. Саме в них педагоги бачили «світле майбутнє дитячих клубів».

З'ясовано, що потужного поштовху розвитку різних форм позашкільної освіти надали революційні події 1905–1907 рр. Нові починання у цій сфері на початку ХХ ст. пов'язані з іменами В. К. Вентцеля, А. У. Зеленка, С. Т. Шацького та ін. Так, у 1906 р. став функціонувати «Будинок вільної дитини», який заснував В. К. Вентцель разом із членами Московського гуртка сумісного виховання і освіти. Основна мета роботи закладу полягала в організації життєдіяльності дитини у просторі культури, розвитку її творчої індивідуальності. Організація роботи здійснювалася на основі вільного групування дітей за їх інтересами. Центром усіх занять була творча праця дітей, навчання вважалося другорядною справою і зводилося до пояснення питань, що виникали

в дітей у процесі трудових занять [16].

Досвід роботи «Будинку вільної дитини» показав, що невідповідність потреб та очікувань батьків щодо рівня знань дітей призвів до їх переведення в інші заклади. Введення певних заходів керівниками «Будинку вільної дитини», зокрема регулярних навчальних занять, класно-урочної системи, заміни тимчасових учителів штатними педагогами тощо суперечили самій ідеї створення закладу – теорії вільного виховання. Це не дало бажаних результатів, і, як наслідок, у 1909 р. заклад закрили.

Значний інтерес в узагальненні практики позашкільної освіти становить педагогічний досвід А. У. Зеленка, С. Т. Шацького, К. А. Фортунатова. З 1905 р. у Москві вони створювали дитячі клуби-гуртки та дитячі садки під загальною назвою «Денний притулок для прихожих дітей» (рос. «Дневной приют для проходящих детей»). СENS діяльності цих закладів їх організатори вбачали в необхідності дати знедоленим дітям «дитячі враження».

Управління клубами здійснювала культурно-просвітницька організація «Сетлемент», у створенні якої використовувався досвід США, де сетлементами (рос. сетльментами) називали поселення культурних інтелігентних людей серед бідних прошарків населення для проведення просвітницької роботи.

С. Т. Шацький, А. У. Зеленко як засновники «Сетлементу» основною метою його діяльності визначали задоволення культурних і соціальних потреб дітей та молоді малозабезпеченої і малоосвідченої частини населення. Практична робота тут будувалася за педагогічною концепцією, що базувалася на ідеї створення умов, які допомагають дітям жити багатим емоційним та розумовим життям. У навчанні акцент робився на засвоєнні практично значущих для життя дітей знань. Відносини між педагогами і учнями розумілися як відносини між старшими та молодшими товаришами. Велика увага приділялася вихованню у дітей відчуття товариськості, колективізму, солідарності [16].

Основними формами організації роботи стали дитячі клуби, колонії, майстерні. Співробітники «Сетлементу» проводили педагогічну роботу в клубах-гуртках. При цьому всі клуби-гуртки мали свою певну назву: англійський клуб, російський клуб, австрійський клуб, клуб друзів, клуб «Зоря», клуб «Конвалія» тощо. Організація діяльності здійснювалася відповідно до плану роботи, складеного на основі вивчення соціальних умов району. Заняття в клубах-гуртках проводилися двічі на тиждень. Окрім

клубних занять, час від часу влаштовувалися загальні для всіх учасників відвідування музеїв, театрів, заміські прогулянки, був організований хор.

З осені 1907 р. клуби розміщалися в спеціально збудованій будівлі за проектом А. У. Зеленка. У ній були обладнані майстерні: столярна, слюсарна, палітурна, шевська, швейна. Особливі кімнати були відведені для занять з малювання, креслення, фотографії. Велике приміщення займала бібліотека. Також була навіть обладнана невелика обсерваторія. У залі для глядачів влаштовувалися концерти, ставилися спектаклі, проводилися збори. «Сетлемент» став значним освітньо-виховним і оздоровчим комплексом, в якому налічувалося понад 400 вихованців, близько 40 педагогів-організаторів.

Зміна політичних подій призвела до того, що вже 1.05.1908 р. організація «Сетлемент» і всі його заклади були закриті «за республіканські порядки», «спробу проведення соціалізму серед дітей».

Водночас, С. Т. Шацький і його колеги відповідно до соціальних умов створюють нову організацію «Дитяча праця і відпочинок» і тим самим продовжують роботу клубу, дитячого садка тощо. Однак клуби-гуртки вже формувалися не за принципом товариства, а за інтересами. Метою цієї організації залишалася культурно-виховна робота серед учнів [16].

Наступною формою організації позашкільної освіти, яку застосував С. Т. Шацький, стала організована 1911 р. в Калузькій губернії дитяча літня колонія «Бадьоре життя» (рос. «Бодрая жизнь»). У цій колонії діти займалися фізичною працею, ритмічною гімнастикою, читанням, іграми, громадською діяльністю. Велике місце в житті колонії займало мистецтво: слухання музики, хоровий спів, підготовка дитячих спектаклів-імпровацій, гра на музичних інструментах. Значна увага приділялася як колективним, так і індивідуальним формам роботи. Фізична праця носила організований планомірний характер із строго налагодженим обліком і контролем результатів. Всіляко заохочувалася ініціатива, вигадка, практична кмітливність. Разом з розвитком у дітей навичок розумного господарювання це сприяло економії обмежених матеріальних ресурсів колонії. Девізом були слова: «Борючись за економію, думай про якість, цінуй час!».

Слід відмітити, що в Україні створення і значного поширення набувають різноманітні гуртки. Так, перші пластові гуртки засновують у 1911 р. у Львові педагог, вчитель природознавства О. Тисовський і

одночасно – студенти П. Франко та І. Моля, що поклато початок розгортанню широкого національно-патріотичного пластунаського руху, в якому поєднувалися українські традиції і методи міжнародного скаутингу.

Прагнення об'єднуватися в гуртки, бажання брати участь у них свідчать про потребу учнів до саморозвитку, задовольнити яку не могла загальноосвітня школа. Отже, особливістю окресленого етапу історії позашкільної освіти стало розширення її змісту та урізноманітнення форм організації в позашкільних та інших навчальних закладах. Ішов пошук шляхів розвитку освіти дітей поза школою, за рамками класно-урочної системи. Велася аналітична робота і приходило усвідомлення необхідності створення умов для позашкільля. Цей період можна розглядати як підготовчий у створенні системи позашкільної освіти.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. З'ясовано, що період до Х ст. можна назвати періодом в історії позашкільної освіти, в якому відбулося створення передумов виникнення позашкільної освіти, а також спрямування її змісту на оволодіння елементарними трудовими вміннями і навичками. Наступним етапом в історії позашкільної освіти визначається Х–ХV ст.ст., де відбувалася активізація освітньої діяльності, розвиток освіти, шкільництва, поява перших методичних настанов, а також відкриття іноземних освітніх закладів, ознайомлення з іншими культурами. Далі іде етап в історії позашкільної освіти, який можна назвати початком створення системи позашкільної освіти в Україні і він припадає на ХVІ – початок ХХ ст., характеризується спрямуванням позашкільної освіти на виховання молодого покоління на засадах народних традицій, народної та козацької педагогіки, формування їх готовності до захисту Вітчизни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бабишин С. Д. Основные тенденции развития школы и просвещения в Древней Руси (X – первая половина XIII вв.) : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.01 Теория и история педагогики / С. Д. Бабишин. – К., 1985. – 47 с.

2. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : монографія / Олена Володимирівна Биковська. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 356 с.

3. Вентцель К. Н. Новые пути воспитания и образования детей / К. Н. Вентцель // Хрестоматия по истории педагогики. – М. : Учпедгиз, 1936. – Т. 4. – 527 с.

4. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні : історія, проблеми, перспективи

/ В. В. Вербицький. – К. : СМП «Аверс», 2003. – 304 с.

5. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша половина XX ст.) : моногр. / Н. М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.

6. Дем'янюк Т. Д. Нові технології позашкільного виховання / Т. Д. Дем'янюк, І. О. Первушевська. – К., 2000 – 352 с.

7. 3 історії національного шкільництва : навч.-метод. посіб. / [В. Ф. Живодьор, А. А. Сбруєва, М. Ю. Русін та ін.]. – К. : ІЗМН, 1998. – 144 с.

8. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П. Ф. Лесгафт. – М., СПб., 1890.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку типових позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад» // Освіта України. Нормативно-правові документи. – К. : Міленіум, 2001. – С. 251–263.

10. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. – К., 1991.

11. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів, 1937.

12. Ступарик Б. М. Національна школа : витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Ступарик Б. М. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.

13. Субтельний О. Україна : історія / О. Субтельний. – К., 1993. – 304 с.

14. Сущенко Т. И. Педагогический процесс во внешкольных учреждениях: учебно-методическое пособие / Т. И. Сущенко. – К.: Рад. школа, 1986. – 118 с.

15. Цвірова Т. Виховна робота в позашкільних закладах України: історія і сьогодення / Т. Цвірова // Рідна школа. – 2003. – № 2. – С. 20–22.

16. Шацкий С. Т. Что такое клуб / С. Т. Шацкий. – М, 1918.

REFERENCES

1. Babushyn, S. D. (1985). *Osnovnye tendency`y` razvy`ty`ya shkoly y` prosveshheny`ya v Drevnej Rusy` (X – pervaya polovy`na XIII vv.)*. [The main trends in the development of schools and education in Ancient Russia (X – the first half of the XIII century)]. Kyiv.

2. Bykovska, O. V. (2006). *Teorety`ko-metody`chni osnovy` pozashkil`noyi osvity` v Ukraini*. [Theoretical and methodological foundations of extracurricular education in Ukraine: monograph]. Kyiv.

3. Ventcel, K. N. (1936). *Novye puty` vospyt`tany`ya y` obrazovany`ya detej*. [New ways of raising and educating children]. Moscow.

4. Verbyczkyj, V. V. (2003). *Ekologo-naturalisty`chna osvita v Ukraini : istoriya, problemy`, perspekty`vy`*. [Ecological-naturalistic education in Ukraine: history, problems, prospects]. Kyiv.

5. Dem'yanenko, N. M. (1998). *Zagal`nopedagogichna pidgotovka vchy`telya v Ukraini (XIX – persha polovy`na XX st.) : monogr.*

[General pedagogical teacher training in Ukraine (XIX – first half of XX century): monogr.]. Kyiv.

6. Dem'yanyuk, T. D. (2000). *Novi texnologiyi pozashkil`nogo vy`xovannya*. [New technologies of out-of-school education]. Kyiv.

7. Zhyvod`or, V. F., Sbruyeva, A. A., Rusin M. Yu. ta in. (1998). *Z istoriyi nacional`nogo shkil`ny`cztva : navch.-metod. posib*. [From the history of national schooling: a teaching-method. tool.]. Kyiv.

8. Lesgaft, P. F. (1890). *Semejnoe vospyt`tany`ya rebenka y` ego znachenye*. [Family parenting of a child and its significance]. Moscow.

9. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` «Pro zatverdzhennya pereliku ty`povy`h pozashkil`ny`h navchal`ny`h zakladiv i Polozhennya pro pozashkil`ny`j navchal`ny`j zaklad»*. (2001). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the list of typical extracurricular educational establishments and Regulations on extracurricular educational institution»]. Kyiv

10. *Rozvy`tok narodnoyi osvity` i pedagogichnoyi dumky` na Ukraini*. (1991). [Development of public education and pedagogical thought in Ukraine]. Kyiv

11. Siropolko, S. *Istoriya osvity` na Ukraini*. (1937). [History of education in Ukraine]. Lviv.

12. Stuparyk, B. M. (1998). *Nacional`na shkola : vy`toky`, stanovlennya*. [National school: origins, formation: teaching method. tool.]. Kyiv.

13. Subtel`ny`j, O. (1993). *Ukrayina : istoriya*. [Ukraine: history]. Kyiv.

14. Sushhenko, T. Y. (1986). *Pedagogy`chesky`j process vo vneshkol`nyh uchrezhdeny`yah: uchebno-metody`cheskoe posoby`e*. [The pedagogical process in extracurricular institutions: a teaching tool]. Kyiv.

15. Czvirova, T. *Vy`xovna robota v pozashkil`ny`x zakladax Ukrainy` : istoriya i s`ogodennya*. (2003). [Educational work in out-of-school establishments of Ukraine: history and present]. Kyiv.

16. Shaczkyj, S. T. (1918). *Chto takoe klub*. [What is a club?]. Moscow.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

САВЧЕНКО Наталія Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія і практика освіти молоді у зарубіжних країнах та в Україні.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SAVCHENKO Nataliia Serhiyivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University.

Circle of research interests: sphere of scientific and research interests: the theory and practice of the youth's education in the West European countries and Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2019 р.